

Судовий захист плюралізму ЗМІ як гарантія реалізації свободи слова

Плюралізм засобів масової інформації є фундаментальною передумовою функціонування демократичного суспільства та важливою гарантією реалізації права на свободу слова, закріпленого у статті 34 Конституції України [1] та статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2]. У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства та в умовах повномасштабної війни питання забезпечення різноманітності медіа-простору набуває особливої актуальності, оскільки концентрація засобів масової інформації в руках обмеженого кола власників створює загрозу для демократичних процесів і права громадян на отримання об'єктивної та різнобічної інформації.

Судовий захист медіаплюралізму становить систему правових механізмів, спрямованих на попередження, припинення та відновлення порушених прав у сфері функціонування ЗМІ. Ефективність цієї системи є індикатором рівня демократичності держави та дієвості механізмів захисту прав людини.

Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував на особливому значенні свободи слова та плюралізму думок для розвитку демократії [3]. Зокрема, у Рішенні від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 Конституційний Суд підкреслив, що обмеження свободи слова можливе лише у виняткових випадках, передбачених Конституцією, і повинно здійснюватися виключно судом [3]. Така правова позиція узгоджується з міжнародними стандартами захисту прав людини та підкреслює виняткову роль судової влади у забезпеченні балансу між свободою слова та іншими конституційними цінностями.

Судова практика Європейського суду з прав людини формує усталені стандарти захисту плюралізму ЗМІ у демократичному суспільстві. У справі "Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano v. Italy" ЄСПЛ визначив, що держава несе позитивні зобов'язання щодо забезпечення реального плюралізму медіа-простору, а не лише формального законодавчого декларування цього принципу [4]. Суд наголосив, що держава повинна створювати ефективні механізми запобігання монополізації ринку телерадіомовлення та забезпечувати реальну конкуренцію між різними засобами масової інформації.

Аналогічні висновки містяться у рішенні у справі "Informationsverein Lentia and Others v. Austria", де Суд підкреслив необхідність запобігання монополізації ЗМІ та зазначив, що технічний прогрес зменшує виправданість державних монополій у сфері мовлення [5]. Ця правова позиція має фундаментальне значення для розуміння сутності медіаплюралізму як динамічної категорії, що потребує постійної адаптації правових механізмів до технологічних змін.

В Україні судовий захист плюралізму ЗМІ здійснюється через систему адміністративного, цивільного та господарського судочинства. Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України, суб'єкти медіа-простору

мають право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, які порушують їхні права у сфері інформаційної діяльності [6]. Предметом адміністративного судочинства можуть бути спори щодо відмови у видачі ліцензій на мовлення, притягнення до відповідальності за порушення законодавства про інформацію, обмеження доступу до інформації тощо.

Особливої уваги заслуговує практика адміністративних судів щодо захисту від неправомірного втручання державних органів у діяльність ЗМІ. Так, у справі № 826/15652/17 Верховний Суд підкреслив необхідність дотримання принципу пропорційності при застосуванні обмежень діяльності засобів масової інформації та зазначив, що будь-яке втручання у свободу вираження поглядів повинно бути обґрунтованим і відповідати легітимній меті [7]. Суд наголосив на необхідності ретельної перевірки обставин справи та оцінки впливу оскаржуваних рішень на стан медіаплюралізму.

Законодавство України передбачає низку механізмів судового захисту плюралізму ЗМІ. Закон України "Про інформацію" встановлює правові гарантії діяльності ЗМІ та порядок їх судового захисту, зокрема, закріплює заборону цензури, гарантує право на спростування недостовірної інформації та визначає підстави обмеження інформаційної діяльності [8]. Закон України "Про телебачення і радіомовлення" визначає засади забезпечення різноманітності контенту та запобігання монополізації медіа-ринку через встановлення обмежень щодо концентрації власності у сфері мовлення [9].

Водночас аналіз судової практики свідчить про наявність певних системних проблем у реалізації судового захисту медіаплюралізму. По-перше, існує недостатня визначеність критеріїв оцінки порушень плюралізму ЗМІ у судовій практиці, що призводить до непослідовності судових рішень та створює правову невизначеність для учасників медіа-ринку. По-друге, спостерігається надмірна тривалість розгляду справ, що знижує ефективність судового захисту, оскільки у динамічному медіа-середовищі затримка у винесенні рішення може призвести до незворотних наслідків для плюралізму. По-третє, наявна обмежена практика застосування тимчасових заходів для захисту плюралізму до ухвалення остаточного рішення, що унеможливорює оперативне реагування на гострі порушення.

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення відіграє важливу роль у забезпеченні медіаплюралізму через ліцензування діяльності у сфері мовлення, контроль за дотриманням законодавства та застосування санкцій до порушників [10]. Однак рішення Нацради підлягають судовому контролю, що створює систему стримувань і противаг у сфері регулювання медіа-простору та гарантує захист прав суб'єктів медіа-діяльності від можливих зловживань з боку регуляторного органу.

Важливим напрямом вдосконалення судового захисту є імплементація стандартів Європейського Союзу у національне законодавство та судову практику. Директива ЄС про аудіовізуальні медіа-послуги встановлює вимоги щодо забезпечення медіаплюралізму, які мають бути враховані при формуванні національної політики у сфері ЗМІ [11]. Зокрема, Директива передбачає необхідність забезпечення незалежності регуляторних органів, прозорості власності медіа, різноманітності контенту та захисту неповнолітніх.

В умовах повномасштабної війни судовий захист медіаплюралізму набуває особливого значення. За даними Інституту масової інформації, у 2024

році зафіксовано 268 порушень свободи слова, більшість з яких скоїла Росія [21]. Це актуалізує питання балансу між необхідністю захисту національної безпеки та забезпеченням плюралізму ЗМІ. Рада Європи у рамках проєкту "Захист свободи слова та свободи медіа в Україні" (SFEM-UA) надає підтримку у гармонізації українського медіа-законодавства зі стандартами ЄС та Ради Європи [22].

Особливої актуальності набуває питання судового захисту плюралізму в умовах цифрової трансформації медіа-простору. Поява онлайн-платформ, соціальних мереж та інших форм цифрових медіа створює нові виклики для традиційних механізмів забезпечення медіаплюралізму [17]. Алгоритмічна курація контенту, таргетована реклама та явище "інформаційних бульбашок" вимагають переосмислення концепції плюралізму та розробки нових правових інструментів його забезпечення. Суди поступово формують практику розгляду справ, пов'язаних із діяльністю цифрових платформ, однак законодавче регулювання цієї сфери залишається фрагментарним.

Судова практика щодо захисту плюралізму ЗМІ має враховувати необхідність балансу між свободою слова та іншими конституційними правами. ЄСПЛ у справі "Handyside v. United Kingdom" сформулював принцип, згідно з яким свобода слова поширюється не лише на інформацію чи ідеї, які сприймаються позитивно або розглядаються як нейтральні, але й на ті, що шокують, викликають занепокоєння або обурення [14]. Це означає, що судовий захист плюралізму має забезпечувати можливість існування різних, навіть суперечливих точок зору у медіа-просторі, за умови дотримання меж, встановлених законом у демократичному суспільстві.

Судовий захист плюралізму засобів масової інформації є невід'ємною гарантією реалізації свободи слова та необхідною передумовою демократичного розвитку суспільства. Ефективність цього захисту залежить від якості законодавчого регулювання, незалежності судової системи, професійної підготовки суддів та послідовного застосування європейських стандартів прав людини.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки та пропозиції щодо вдосконалення судового захисту медіаплюралізму в Україні:

По-перше, необхідно конкретизувати критерії оцінки порушень плюралізму ЗМІ у законодавстві та судовій практиці шляхом розробки методології визначення рівня концентрації медіа-ринку, оцінки різноманітності контенту та впливу власницьких структур на редакційну політику.

По-друге, доцільно запровадити механізми прискореного розгляду справ щодо захисту медіаплюралізму через встановлення скорочених процесуальних строків та пріоритетності розгляду таких справ у судах.

По-третє, необхідно посилити інституційну спроможність судів у розгляді медіа-спорів через спеціалізацію суддів, організацію системи підвищення кваліфікації з питань медіа-права та створення механізмів обміну досвідом із зарубіжними колегами.

По-четверте, важливо забезпечити повну імплементацію стандартів ЄС у сфері медіаплюралізму через гармонізацію національного законодавства з положеннями Директиви про аудіовізуальні медіа-послуги та іншими релевантними актами європейського права.

По-п'яте, в умовах воєнного стану особливого значення набуває

вироблення чітких критеріїв балансу між необхідністю захисту національної безпеки та забезпеченням медіаплюралізму як основи демократії.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення впливу цифровізації на механізми судового захисту плюралізму, зокрема на аналіз специфіки регулювання діяльності онлайн-платформ, соціальних мереж та інших форм цифрових медіа. Актуальним є також дослідження особливостей судового захисту медіаплюралізму в умовах воєнного стану та в постконфліктний період.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. Офіційний вісник України. 1998. № 13. С. 270.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 20 січ. 2012 р. № 2-рп/2012. Офіційний вісник України. 2012. № 11. Ст. 411.
4. Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano v. Italy : Judgment, 7 June 2012 / European Court of Human Rights. Application no. 38433/09. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>
5. Informationsverein Lentia and Others v. Austria : Judgment, 24 Nov. 1993 / European Court of Human Rights. Application nos. 13914/88; 15041/89; 15717/89; 15779/89; 17207/90. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>
6. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
7. Постанова Верховного Суду від 15 трав. 2019 р. у справі № 826/15652/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81756278>
8. Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.
9. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 груд. 1993 р. № 3759-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 10. Ст. 43.
10. Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення : Закон України від 23 верес. 1997 р. № 538/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 48. Ст. 296.
11. Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive). Official Journal of the European Union. 2010. L 95. 15 Apr. P. 1–24.
12. Про Раду з питань свободи слова та захисту журналістів : Указ Президента України від 6 листоп. 2019 р. № 808/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/808/2019>
13. Конституція України: офіційний текст / Верховна Рада України. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution>
14. Handyside v. United Kingdom : Judgment, 7 Dec. 1976 / European Court of Human Rights. Application no. 5493/72. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>

15. Савчин М. В. Конституційне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 552 с.
16. Klimkiewicz B. Media Freedom and Pluralism: Media Policy Challenges in the Enlarged Europe. Budapest : Central European University Press, 2010. 289 p.
17. Napoli P. M. Audience Evolution: New Technologies and the Transformation of Media Audiences. New York : Columbia University Press, 2011. 224 p.
18. Галлін Д., Манчіні П. Сучасні медіасистеми: три моделі відносин ЗМІ та політики / пер. з англ. О. Насика. Київ : Наука, 2008. 320 с.
19. Колодійчук В. Довіра до медіа в Україні: чинники й тенденції. Наукові записки інституту журналістики. 2025. № 86 (1). С. 189–199.
20. Балабанова К. Аналіз тенденцій медіаспоживання в Україні за 2022–2024 роки. Інтегровані комунікації. 2024. № 1 (17). С. 32–38.
21. Підсумки стану свободи слова в Україні у 2024 році: 268 порушень / Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/barometr-svobody-slova>
22. Safeguarding Freedom of Expression and Freedom of Media in Ukraine (SFEM-UA) / Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/safeguarding-freedom-of-expression-and-freedom-of-media-in-ukraine-sfem-ua>